

Interjú Juhász Ferencsel

A szemében fájdalom ül, az arcán feszültség, visszatartottság. Két hete került haza a szanatóriumból... Állunk a kertben. Az ősz színei mindenén. A lugason érett szőlőfürtök, a ház mellett pázsit, közben rózsatövek, kéklő harangvirág.

– Hát ez... Ez ugye a kert – mondja Juhász, s a hangján érezni lehet, hogy kevés köze van a lugashoz, gyephez, s a félig elpusztult mandulafákhoz. Kerti szerszámokkal aligha görnyedez a bokrok alatt, hiszen ezek a bokrok számára nem így valóságosak, hanem látványként, képként, szóként. Nincsenek privát bokrai, virágai, cselekvései. Ami él körülötte és szerephez jut, mind-mind a költészet áramkörében létezik, része a nagy készülődésnek, szenvedésnek, s részévé válik a műnek. Juhász minden tudatos és öntudatlan energiájával egyetlen célra, feladatra összpontosít, s ez a költészete, más szóval önmaga megvalósítása. Ebbe az erős központi áramkörbe futnak be a kertből, a házból, az országból és a világból az összes szálak, ebbe az áramkörbe kell mindennek és mindenkinek bekapcsolódni Juhász körül, ha létezni akar. Ez az áramkör nagyon erős, mágneses terébe tehetetlenül bezuhannak a tárgyak, virágok, épületek, arcok, hajak, szájak, kiszáradó, sorvadó véredények, és a sejteikkel beépülnek a versvárokba, verstornyokba, verserődtményekbe, a monumentális versvárosokba. Ez a zseniális kőmíves álmokból, virágnevekből, csillagnevekből, ritmusból, színekből, tört fényű szavakból, betű-pozdorjából akkora várat épített, hogy a földünkön használatos létrák már nem érik el a tetejét. Juhász még egyre építi a versvárat. Létra nincs, így nem tud lejönni, s nem lehet hozzá felmenni. Fenn áll a falon, s tudja, hogy nem tud lejönni, elvegyülni, szürkén élvezkedni. Talán, ha valaki, valahogyan feljuttatna egy kötélhágcsót... De hol, hogyan, ki...? Úgy tűnik, a versvár falairól út már csak felfelé vezet. Tudja ezt... Legalábbis sejti... Dacosan, kegyetlenül építi versvárat tovább. Fent hideg van. Az égi galaktikák rendjét lesi...

A kertből lassacskán behúzódnak a ház alagsorába. A költő megmutatja a mosókonyhát, a könyvespolcokkal telerakott folyosókat, aztán a garázst. A garázsban bükk- és csertuskók emelkednek a mennyezetig. Telenként fával fűtik a cserépkályhákat.

– Elférne itt még egy autó – mondja Juhász.

A lépcsőkanyarban Balzsam ugat és ugrál ránk lelkesedve. Ő valójában egy kutya. De puli... Így félig ember... Balzsam... Juhász Feri különös világában jelentős személyiség, gondolom kitesz egy nyugdíjas tábornokot.

Folyosók következnek, faburkolat, beépített szekrények, aztán a konyha, a magyaros étkező, s a szobák. Egy kisebb szoba, melyben Juhász leánya tanyázik egyetemi tankönyveivel, egy nagyobb, melyben Erzsike, a ház tudós asszonya lakik, aztán a dolgozószoba, melyben ismeretlen szellemek, tudósok, boszorkányok élnek, s a költő. Erzsike szobájának a falát nagy Csernus-kép fedi. A festményen Juhász Feri üldögél. Arca talányos.

A dolgozószoba nagy. Két falát mennyezetig könyvek borítják, a harmadikat megtöri az ajtó és a fekete cserépkályha, a negyedik az erkélyre nyílik, s a kertre. A negyedik fal talpig üvegől épült. Az egyik könyvespolc alatt, szinte beléje süllyesztve nagy olajzöld heverő áll. A heverő felső harmadát málnaszínű subaszőnyeg fedi. A heverő fejénél, valamiféle láda sarkán egy újszövetségi szentírás és egy német nyelvű holland katekizmus nyugszik. A szent könyvek szomszédságában színes cseréptálban gyógyszeres tubusok, fiolák halmozódnak. A szabad falon, főleg a fekete cserépkályha szomszédságában amatörképekből nagyított családi fotók függnek a falon, a kályha és az ajtó között Petőfi, Ady, Spinoza, József Attila, Babits Mihály és Tóth Árpád arcképe. Kicsit odább egy Hantai Simon kép, alatta a Húsvét-szigeti őriásszobrok emlékképe, melyet Kassák ajándékozott a költőnek. Dedikálta is: „Emlékül. Juhász Ferencnek 1967. III. 12.” – A szoba közepén íróasztal áll, alatta, s az ajtó előtt is keleti szőnyegek. Juhász Feri a könyvespolchoz lép, kezét magasra emeli:

– Ez itt a XX. századi magyar irodalom, ez a világirodalom... Itt sorakozik az én természettudományi gyűjteményem...

Közelebb húzódik a polchoz, s egyetemi tankönyveket látok magam előtt, biológiát, szülészetet, fizikát, őslénytant, odább latinokat, filozófusokat, majd imakönyveket. Fent a polc tetején Tömörkény, Nagy Lajos, Móricz Zsigmond és Krúdy Gyula műveit. Egy üvegszekrényben pedig a költő saját műveit. A könyvespolc aljában csukott szekrényrészt pillantok meg.

– Itt? – fordulok Juhászhoz.

– Dossziék, papirosok – mondja és kitarja az ajtókat.

Rend... Rend a szekrényben, a polcokon, s a kis társalgó asztalon is, mely közvetlenül az üvegfal előtt áll két kényelmes fotellel. Az asztalon egy üveg skót whisky (Ballantinés, amit legjobban szeretek), mellette egy üveg száraz bor, poharak, dobozok, jég... Az asztal alatt egy érett napraforgótányér, fekete cserépvázában.

Juhász hellyel kínál. Megvárom míg a fotelba ereszkedik, s csak utána ülök le én is. Önkéntelen az egész. Túl sok tisztelet és udvariasság nem szorult belém. S most mégis. Kényszeritének a tárgyak, a kert, a környezet, a cserépkályha, melyben mindig fával fűtenek. Pedig jól ismerjük egymást, két esztendeje egy szerkesztőségben dolgozunk. Nagyokat vitatkoztunk az elmúlt években, s jókat ittunk, nevettünk együtt. De a szerkesztőség úgy látszik más. Juhász Ferenc ott főmunkatárs, itt király. Fiatalon találkozott a sikerrel. A harmadik könyvére, huszonhárom éves korában Kossuth díjat kapott. Erős kezdés. Tizennyolc könyve jelent meg idáig. Művei: Szárnyas csikó (1949); A Sántha család (1950); Apám (1950); Új versek (1952); Óda a repüléshez (1953); A nap és a hold elrablása (1954); A tékozló ország (1954); A virágok hatalma (1956); A tenyészet országa (1956); Virágzó világfa (1965); Harc a fehér báránnyal (1965); Mit tehet a költő? (esszék, 1967); A Szent Tűzözön regéi (1969); Anyám (1969); Vázlat a mindenségről (esszék, 1970); A halottak királya (1971); A mindenség szerelme (Összegyűjtött versek. Első kötete: A szarvassá változott fiú, 1971. Második kötete: Titkok kapuja, 1972).

A fotelban ülve a kertre s a szomszédos udvarokra látok. A késő délutáni fényben néhány gyümölcsfel zsúfolt almafa biborlik, az almafákon túl sötétzöld jegenyék állnak. Csend van. A Rózsadomb néma. Nagyon nagy a csend,

de úgy érzem mégisincs nyugalom. Hirtelen bármi megtörténhet, bekövetkezhet. Juhász előre hajol és whiskyt loccsant a poharamba.

– Igyál – biztat.

Jeget dobok a barna lébe, aztán felhajtom. Juhász nézi. Fegyelmezett. A Kútvölgyiben megtiltották neki az ivást. Nem iszik, büszke akarateréjére. Szinte élvezi, hogy én iszom és ő nem. Hátradől a fotelban, babrál valamivel, matat. Én a poharat ringatom. A kertben apad a fény. Juhász megszólal:

– 1947-ben a Diárium című folyóiratban jelentek meg az első verseim. A címük Arany és Ezüst... Aztán a Népi Kollégiumok folyóiratában, a Lukácsy Sándor féle Valóságban, majd a Németh Andor szerkesztette régi Csillagban. Első könyvem a Franklin Társulatnál jelent meg...

Írok mindent. Juhász Feri arca összetörik, aztán kisimul. Hunyorog, mocorog. Az asztalra mutat:

– Ennél az asztalnál dolgozom húsz éve... Én a hosszú verseimhez, mint a Gyermekdalok, vagy A halottak királya, rengeteg segédanyagot használok. Az asztalomon mindig azok a könyvek sorakoznak, melyek tartalmilag, nyelvileg, vagy módszertanilag segítenek a munkámban.

Feláll, szétnyit egy könyvet, melyből jegyzetek csúsznak elő.

– Látod... Bejegyzések, idézetek, nyelvi formák... Itt vannak, hogy a versírás idején kéznél legyenek. – Nagyon rendszeresen dolgozom, és nagyon rendszeresen élek. Ezt a rendszerességet az utóbbi évek sok baja, gyötrelme felborította... De most megpróbálom visszaállítani a régi életformámat... Ami ugye... Gyakorlatilag azt jelenti, hogy Budapestre kerülésem óta nap-pali ember vagyok. Ezt úgy értem, hogy kora reggel kelek, fél hatkor, hat órákor, legkésőbb hétkor. Ezt a helyiséget magam teszem rendbe mindennap. Nyolckor, fél kilenckor leülök dolgozni, és dolgozom, ameddig bírom lélegzettel. Ezt már azért is meg tudom csinálni, mert 21 éve vagyok a Szépirodalmi Könyvkiadónál. 1951 decemberében szerződtem oda, azóta egyfolytában ott dolgozom felelős szerkesztőként. Annakidején félállásban vállaltam a munkát, így csak szerdán és pénteken kellett bemennem. Ez lehetőséget adott arra, hogy kialakuljon ilyen rendszeres életmód. Ha hosszú verset írok, megírom egy ültő helyemben, de ez eltart hat-hét hónapig. Naponta 8-10 órát dolgozom. Nagy vákuumok nem szoktak lenni. Kivéve, amikor A halottak királyát írtam, amit 1959. február 3-án kezdtem és megírtam 11 versszakot, majd 1970. március 23-án folytattam, s 1970. június 18-án háromnegyed 12-kor befejeztem. Ennél a versnél óriási időszakadékbá zuhantam – mondja Juhász, aztán feláll, elém tart egy nagyalakú, bőrbe vagy műbőrbe kötött, könyvszerűen vastag füzetet. Kinyitja az első tizenegy versszaknál, aztán hátrább. Magyaráz:

– Száznolcvanöt kéziratoldal... Ugye... Ez a depressziós írás... Ez a nem depressziós.

A füzet elején javítások látszanak, hátrább világoskék, tiszta versfolyam hömpölyög át a lapokon. Seholy egy javítás, vagy áthúzott szó. Elámulok. Nem is tudom mit mondjak, mit kérdeznek.

– *Mindig ilyen bekötött füzetekbe írsz?*

– Medimpex naptárba írtam A tékozló ország-ot. Ekkor szoktam rá a könyvbe való írásra. Az 1950-es években nem volt papiros.

Elém tartja a vastag, könyvszerű naptárt.

– A Rákosi időkben annyira megszoktam ezt a formát, hogy most külön be is kötetek papirokat. Kardos úr most kötött be nekem újabb íveket.

Kinyitja a szekrényt, kiemel két vastag könyvet. A frissen kötött könyvek gerincén arany betűk és római számok.

– Nézd, milyen finom papír... Bécsben vettem ezt a papírt... Ha valamilyen érzelmi vagy fogalmi problémát megoldani nem tudok, belebújok ezekbe a cselekvésekbe. Papírt, dossziékat veszek, köttetek.

– *S azok a kisebb füzetek?*

– Az ötvenes években jegyzeteket készítettem mindenhez. Az csak legenda, hogy a prózáirónak kell készülni, s a költőnek nem. Ide mindent felírtam, szóképeket, verslehetőségeket, amik a fejemben jártak. Ha nekiülök egy hosszabb vers írásának, előveszem ezeket a jegyzeteimet... Ezek nem rövid versekhez kellene, hanem a hosszú versekhez, a nagy konstrukciókhoz. Ezek segédeszközök a lírához. Meggyőződésem, hogy szüksége van erre a lírának is. Ezek a jegyzetfüzetek állandóan használatban vannak (felmutat egy füzetet). Ebben írtam le, hogy édesanyám hogyan vágott ki egy petróleumlámpát az ablakon, amikor apám odahozta a dalárdát...

Kinyit egy újabb füzetet. A fehér mezőben rajzai: páncélok, sisakok szóródtak szét, odább lovak és lovasok páncélban.

– A halottak királyá-hoz készítettem ezeket a tanulmányokat, mivel nem szeretek semmi módon mellébeszélni, pontatlanul fogalmazni... Száz részből, rostból épül a mű. Még le is szoktam rajzolni a verset...

Juhász újabb füzetet tár elém. Keresztre feszített zöld test. Ember, állat, szörny? Aztán beljebb egy másik oldalon kék tóban zöld béka ül. Dülledt szemekkel néz bennünket. Aztán kék páfrányok következnek.

– Így néz ki a műhelyem, vagy nem tudom minek lehet nevezni ezt a dolgot.

Felemel valahonnan egy zöld füzetet. Ez is kötött.

– Száz vers van ebben, rövidek – mondja.

– *Golyóstollal írsz?*

– Töltőtollal. Ceruzával egyáltalán nem. Egy versem van, amit véletlenül golyóstollal írtam, ez a Gyermekdalok. Tizenkétezer sor. Harminc golyóstollat fogyasztott el. Mátraházán arra ébredtem egy napon, hogy el tudom kezdeni a verset. Csak golyóstoll volt nálam. Babonából azzal folytattam később is. Ceruzával még jegyzeteket sem tudok készíteni.

– *Mindig nappal dolgozol?*

– Sok személyes okból áttértem az éjszakázásra. Ahogy a szanatóriumi irataimon szerepelt: „laborális és familiáris okból”. Szeretnék visszaállni a nappali életre. Igazán jól fogalmazni napfényben vagy reggeli világításban tudok. Ugye... Kell a belső tisztaság és a homálynélküliség, hogy el tudjam mondani, amit akarok. Az éjszaka zavar... A kiadói munkám is lehetővé teszi, hogy mindennap fogalmazzak és csak akkor menjek be, ha ezt elvégeztem. Egyébként mindig íróasztalon írok, de mégsem, mert ha ezt jól meg nézed, láthatod, nem íróasztal. A bizományiban vettük – mondja Juhász, aztán megtapogatja az asztal sarkát és leül. Rágyújt. Várakozik.

– *Mindig nyolc-tíz órát dolgozol naponta?*

– Nézd, ha jól megy a munka, akkor hat-hét-nyolc órát tudok egyfolytában dolgozni. Ezt mindig a cigaretta mennyisége mutatja. Amikor csomót

érzek a torkomban, akkor már nem megy az írás. Ha dolgozom, sokkal kevesebbet dohányzom, mint egyébként.

– *Könnyen írsz vagy nehezen?*

– Bennem nagyon sok kétség, kétségbeesés, depresszióra való hajlam van. Nagyon ritka az a napom, percem, amikor örülök annak, hogy a sors képessé tett a fogalmazásra. Azt érzem, nem elég amit csináltam, még mindig nem történt meg a vers. Ezeket a gyöttrődéseimet összegyűjtött verseim két kötetnek előszavaiban meg is fogalmaztam. Nem depressziós állapotban könnyen írok. Ez nem azt jelenti, hogy könnyedén, de meg van a képességem a végleges fogalmazásra. Ha nincs, akkor nagyon nehezen írok. 1957-től 1962-ig ilyen depressziós állapotban voltam. Kórházba is kerültem 1958-ban. És hát voltaképpen érvényesen fogalmazni 4–5 esztendeig nem tudtam. Nagyon szégyeltem ezt az állapotot, nagyon gyötört. Kétségbeestem. Úgy éreztem, semmi sem jó, amit addig csináltam. Szabályos depresszió volt. Az életem más részeit is befutotta, mint repkény a sirkövet. Ebből az állapotból 1961 táján kezdtem kilábalni. A teljes felszabadulás azzal a verssel következett el, ami körül annyi vita volt. A József Attila sírjánál című versemre gondolok, ami az Új Írásban jelent meg.

– *Milyen volt a gyermekkorod? Hogyan éltetek? Elmondhatnál egy emléket kisgyermekkorodból... A szülőtlőd meghatározta életutadat? Egyáltalán a költőben van valamilyen eredendő meghatározottság?*

– Nagyon nehéz volt... Sok szomorúsággal, szenvedéssel volt terhes a gyermekkorom. Nagyon fájdalmasan éltünk, de emellett nagyon szép is volt, az élet, ha visszaidézem, ami velünk történt. Apám eredetileg kőműves volt, de 1932-ben a tüdeje miatt megoperálták. Az úgynevezett „nagyvillám” műtétet hajtottak rajta végre. Egyik oldalon átvágták valamennyi bordáját, és lekapcsolták a fél tüdejét. Nem vállalhatott többet kőműves munkát. Elment egy hivatalba altisztnek. Biáról vonattal járt be Pestre. Nagyon jó kedélyű, zenét szerető ember volt, aki minden bizonnyal sokat szorongatott a betegsége miatt... Ugye... Nagyon könyvet nem szerető ember volt. Akkor döbbenem rá, hogy hamarosan meghal, amikor életében először könyvet kért tőlem olvasni. Nagyon nem szerette a könyvet, szinte gyűlölte. Kezébe adtam Móricz Zsigmond Rózsa Sándorját és Thomas Manntól a József és testvérei-t. Szorgalmasan elolvasta őket, s közben nagyon megváltoztak a tulajdonságai. Jelzett a halál a tulajdonságváltozással... – Amiért szomorú volt? Nem azért, mert szegények voltunk, bár a falu legszegényebb rétegébe tartoztunk. Nem is írtattak gimnáziumba. Polgáriba jártam Bicskén. A gimnáziumhoz hiányzott a latin különbözetem. Apám inasnak akart adni a Magyar Optikai Művekhez. De addig könyörögtem, s anyám is, míg a Márvány utcai Kossuth Lajos kereskedelmi középiskolába kerültem. Amit csak azért említek, mert néhány olyan fiúval jártam ott együtt, akiknek a nevét te is ismered. Közülük való volt Csernus Tibor, aki most Párizsban él, Nagy Károly fizikus és Tornai József költő... Ugye... Nem a szegénység miatt volt nehéz, hanem mert a betegség elemien meghatározta a létformánkat. És hát elemien meghatározta édesapám létállapotát és édesanyámhoz való viszonyát is. Apám a betegség és a halál-tudat elől a szeszbe menekült. Nem volt iszákos ember, de nagyon sokat ivott. A félelem és a halál elnyomására ivott. A szervezete le volt gyengülve, megártott neki a szesz. Ugye, rég volt... Mindennek csak nagyon halvány rajza van benn az

Apámban, és a mítosz-szerűen az Anyám-ban. Az utóbbi években megfogalmaztam véresebben is . . . A papa, szóval nagyon sokszor volt részeg . . . Ezt úgy is értsd, hogy Biáról járt Pestre. A kollégáival beült valahová egy fröccsre, s átbeszélgették a vonatindulást. Nagyon sokszor az éjszakai grázi vonattal jött haza, és még be-betért egy-egy kocsmába Bián is. A papa igen sokszor, esőben, hóban . . . Kevés, ha azt mondom, nem józanul jött haza. Ezért a mi életünk örökös szorongásban, félelemben telt. A dolog érdekességéhez, lényegéhez az is hozzátartozik, hogy soha nem a keresetét itta el, azt odaadta édesanyámnak. A borraivalóit itta el. A feszültség nem ebből adódott, hanem a részegségi állapotból. Édesapámnak és édesanyámnak elemien más volt az élethez való viszonya, más volt a testük. Apám vidám, társaságot kedvelő, könyvet nem szerető, az élet gyakorlatát élő ember volt. Ezzel szemben édesanyám szorongó, a környezetét nagyon szerető, sokat olvasó, nagyon magányos asszony, akit természetesen ezek az állapotok rettenetesen bántottak. A gyermekkoromat úgy képzeld el, hogy az emlékeim tele vannak vérhányással, ordítózással, verejtékszaggal . . . Apám ül az ágyban, és a lavórba okádja a vért. Én voltam, aki békíteni próbált. Anyám apámhoz küldött békességet keresendő, apám anyámhoz . . . Apám állandóan társasággal volt, dalárdába járt . . . Anyám teljesen bezárkózott a reményeibe és a kölcsönkért könyveibe . . . Ez az állapot nagyon a létet előkészítő, formáló állapot is volt. Így értem ezt, hogy minden nyomorúsága mellett tele volt örömmel. Nagyon sokat tünődtem azon, hogy a szegényekből, akiknél visszamenőleg nagyon nehéz felépíteni a családfát, mert elvesznek a csontokkal a földben, és az irataikat nem őrzik sehol, hogyan határozódik meg a tehetség, és a szegénység családfájából hogyan nő ki egy ág, ami lombot vet. A magam családfáját próbáltam összerakni. A szegények életében századok készülődése kell ahhoz, hogy a homályból egyszercsak valaki kiváljon. Ezt majd egy könyvben szeretném megfogalmazni . . . Ezek az állapotok kényszerítettek arra, hogy magam legyenek, hogy ne elégedjek meg azzal, ami körülöttem van . . . Többre törekedjek . . . Más legyenek, mint amit körülöttem tapasztalok. Hogy az életem ne olyan legyen, mint az apámé és barátaié volt . . . Ahogy József Attila mondta: „kiváljak”. Erre nagyon tudatosan készültem kicsi korom óta . . . Nagy szegénységgel, kisebbségi érzésekkel átszőtt gyermek voltam. Állandóan kint jártam a határban, erdőben, nádasban. Sokszor napokra eltűntem anyám nagy aggodalmára. Mivel egyéniségemből eredően is hajlok a részletek megfigyelésére, mindez módot is adott arra, hogy állandóan lássak, figyeljem a természet jelenségeit. Falusi környezet, temető, erdő, tó. Egész kicsi korom óta olvasó vagyok. Kamasz és legény koromban sokat olvastam, s azóta is. Akkor még anyanyelvi szinten beszéltem németül, így német és magyar nyelven végigolvastam a világirodalmat. A Szabó Ervin és a Széchényi könyvtárba jártam . . . Ez a faluban kitesztett. Bolondnak neveztek a hátam mögött. Anyámat állandóan szekálták, s ő kétségbe volt esve, hogy nem azt az életpályát fogom bejárni, ami Bián szokásos volt.

– *Köt még valami a szülőföldedhez?*

– Ez a falu, ahogy annak idején, gyermekkoromban mondták, magyarokból és svábokból, tehát reformátusokból és katolikusokból állt. Ez a két falurész nem nagyon szerette egymást. Nagyon sokan Budapestre jártak dolgozni, gyárakba, hivatalokba. Annak ellenére, hogy Bia csak húsz kilométerre van a fővárostól, 1945-ig megtartotta feudális kötöttségeit. Ez volt a gyermekkorom

egyik legnagyobb politikai tapasztalata. Nagyon furcsállottam, hogy a kultúra és a civilizáció 1945-ig nem hatotta át ezt a falut. Hogy a főváros nem tudott olyan mágneses hatással lenni, hogy megmozdítsa. Akkor döbbsentem rá minderre, amikor először jártam Magyarországnak azon a részén, amit nem ismerem... Békés megyében, ahol a feleségem felnőtt és iskolába járt. Budapesttől kétszáz kilométerre erkölcsben, modorban felvilágosodottabbak, önállóbbak voltak az emberek, mint Pest szomszédságában. Persze ez a Viharsarok volt, a lázadások, forradalmak földje. Biához így nem kötött semmi. Csak kimenni, elszakadni... Ebben láttam az élet egyetlen lehetőségét... Én ezt a falut rettenetesen meggyűlöltem, és boldog voltam, amikor onnan elkerültem. Hosszú ideig elkerültem a falut. Az is igaz, hogy 1950-ben apám meghalt, anyám felköltözött Pestre. Kötelezettségem nem maradt Bián. A hatvanas évek elején kezdtem visszaszeretni őket, amikor újra fogalmazódott bennem sok közösségi probléma. Ők, minden múltjukkal, kiutálási szándékukkal, gúnyjukkal együtt is az én múltamhoz tartoznak, azonosak velem. A megértést nem nekem kell tőlük várni... Ma már nemcsak a temetőbeli csontok kötnek a szülőföldemhez, hanem az emberek is, akik elvárják, hogy értük is legyek. Szeretném ezt majd egy hosszabb írásban megfogalmazni, hogy milyen formában, még nem tudom. Inkább vers lesz, mint próza. Kötöttformájú versek. Nagyon izgat a költészeti gyakorlatban az a lehetőség, hogy az ember hangsúlyos, magyaros versformában jelenkori tartalmakat érvényesen fogalmazzon meg. A magyar líratörténet egyik legnagyobb kérdése és feladata ez. A kérdés az, hogy ebben a versépítési formában ki lehet-e fejezni a lényegét úgy, hogy a közlésmód nem válik múlt századivá. A XX. század lírájában egypáran megpróbálták már, régen Ady, Babits, aztán nagyon szépen gyakorolta Illyés Gyula, fontos kísérletei voltak Weöres Sándornak és Nagy Lászlónak is.

– *Burjánzó, bokrosodó, újabb és újabb képekre bomló verseidet olvasva sokszor eltéved az ember, s elgondolkodik, mit is akar a költő: erdőségeket teremteni, hegyeket vagy katedrálisokat? Épít, vagy megsejt egy későbbi romlást? Megfogalmazhatnád törekvéseid lényegét?*

– A költő világegyetemet akar teremteni. Én legalábbis: új világegyetemet szeretnék teremteni. Hogyan is mondhatnám pontosan? A költészet (művészet) is valóság. A második valóság. A teremtett valóság. A második természet. Mert minden a Valóság szülötte. De meg is fordíthatom állításomat: lehet, minden valóság, tehát az Egyetemes Valóság, vagy a Lét egyetemessége, a Valóság Egyetemessége: egyetlen képzelet akaratának szülötte, egyetlen képzelet virágzásának állandósága, elmúlásával, elmúlásában is. Halandóságával így halhatatlan. A valóság minden része, dolga, jelenése, összefüggése, változata, állandósága talán a Képzelet szülötte, de a képzelet folyamatosan szüli, halandóvá gyötri, halottá dermedti, aztán újrászüli a valóságot. Az egyszerűség kedvéért had mondjam azt, hogy kétfajta költő (költői teremtésmód, költői teremtés-állapot) van a költészettörténet kezdetei óta. Az egyik: szemével, eszméletével, tudatával, érzékszerveivel, emlékeivel mindig beleütközik a valóság egy-egy dolgába, tárgyába, állapotába vagy jelenésébe, ez az ütközés-pillanat fölszikkasztja szívében az ihletet, tehát meghihetődik a valóság-részlettel történt összeütközésben, s ez a tűzpont azután földagad, verssé tágul. S versként megdermedve időtlenedik. Majd hosszabb vagy rövidebb szünet után újabb ütközés-pont következik. Ezt a költészet-állapotot mondom én pontozott lírai teremtésnek. Amikor az egyes fénypontok, ihletek:

tehát versek, pontszerűen, lánc-szerűen egymás után sorakozva építődnek föl a lírai életművé a költő életében. Vagy a fénypontok, verspontok egymás alá, mellé, fölé születnek, hálót szöve egymással. Mint fénypontokból szőtt lét-háló ez a líra. A másik költőben, a másik költői teremtés-akaratban: mindig minden együtt és egyszerre él, egyetemesen tenyészik költészetének kezdet-állapota óta, s ezt a folytonos egyszerre-virágzást akarja (vagy tudja) a költő egész lírai létével elmondani haláláig. Ez a fajta költő a létezés minden dolgát, történéseit, anyagát, jelenségét állandóan, egyetemesen tudja és érzi, ebben az egyetemességben gyötördik, szenved, ebben virágozik öröme és gyásza, s ezt az egyetemes állapotot akarja kimondani újra és újra. Ez a költő: voltaképpen egész életében egyetlen dolgot akar: megfogalmazni az ő-tudja egyetemességet. Ehhez keres eszméleti alkalmakat. Ez a költő nem a jelenségek kihívására válaszol lírai harccal, dühhél, vagy páncélos indulattal. Ez a költő a jelenségek együttesének diszharmonikus szövevényében gyötördik, egyetemes rendet akar teremteni a jelenségek tenyésző és haldokló mindenség-halmazatában. Én ilyen költő vagyok. Bár tudom: a Földgolyó lehetetlenül piciny anyagpontja csak a világegyetemnek, e földön állva (és származásom szegénység-földjén) ontológiát, etikát és esztétikát teremtettem magamnak, s e hármasság tudatával akarom megteremteni a magam költői világegyetemét. Ezért írónak a „hosszú” versek. Az idézőjelet csak azért használom, mert nincs hosszú vagy rövid vers, csak vers van! Vers: amely akkor igaz, ha teljesen betöltve tartamait idejét: akkor fejezi be önmagát, amikor be kell fejeznie önmagát, amikor önmagát önmagával bezárta. A Gyermekdalok-at vagy A halottak királyá-t csak ilyen hosszan lehetett elmondani. De badarság lett volna a Mosolyod hatalmá-t tizenkétezer sorra tágítani. Talán túlságosan is elvont, amit itt mondtam. Ez év őszétől előadásokat tartok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészeti Karán: a költészeletről. Ott és akkor majd pontosabb, részletesebb, bizonyítóbb lehetek e dolgokban. Atomjaira, elemi részecskéire bontva egy-egy állítást, talán jobban tudom megfogalmazni a világegyetem-valóság szülte esztétikámat. Mert az esztétika (a költészet teremtés-tudata) csak a valóságból képződhet. Esztétikából nem építhetünk visszafelé (mintegy az úrból a tér-anyag felé, fordítottan) valóságot. A fölfogott valóság, az észlelt valóság és a képzelte valóság dolgaiból születő, (lényegük sugárzásából nemződő) rendezett virágzás az eszmélő anyag erkölcsstudata. Felelőssége a létért! És az esztétika a szív erkölce! És az erkölcs, a költészet erkölce is, az eszmélő ember-agy egyetemességre törekvő esztétikája.

– *A halálélmény hogyan került a lírádba? Haláltélelem sugallja, vagy a való élet valóságos halottaira gondolsz?*

– Én nem félek a haláltól. És a halottaktól se félek. Ne csudálkozz, ha azt mondom, én szeretem a halottakat és a halottak szeretnek engem. Mert a halottak az én múltam és jövőm, mert a halál az én jövőm és múltam! Nekem: barátom a halál, nekem társaim a halottak. A halál a lét állandóságának edénye. Az az örök tartály, amelyben az eleven lét tenyészik, habzik és virágozik. A halál a lét egyetlen lehetséges jövője. Az egyetlen bizonyosság, a káprázat-nélküliség. Az egyetlen egyetemes valóságos valóság. A halál a részleteire bomlott és a részekre-bontott lét egyetemes foglalatja. Ezért gyönyörű. Ezért nem iszonyatos. Mert a halál az: ami van, a többi csak a létezés lehetséges. De ezért a lehetségesért kell nemződnünk, születnünk, élnünk és meghalunk

majd! És ne csudálkozz: én hiszek a halálban. Hiszek létet-teremtő, létet-akaró erejében. Ezért a lehetségesért kell élnünk és szeretnünk. És egyáltalán nem biztos, hogy minden úgy van, ahogy mi látjuk, vagy ahogy mi hisszük. De a világ van és mi majd meghalunk. És lesz a lét és a világ. Ez a törvény. És én nem félek a törvénytől. De talán félek: a meghalástól! Attól a pillanattól, ami majd eljön. Hogyan fogom megélni haláloamat? Gyáván, gyöngén, eseten, ordítva, könnyörögve, vagy erősen? Nem tudom. Tudom: haláloam pillanata: létem (emberlétem) legfontosabb és legpontosabb pillanata lesz. De nem hiszem el, hogy az a pillanat a döntés pillanata lesz, hogy akkor dől el múltbeli sorsom erkölcsi és gyakorlati értéke, esetleges transzcendens jövőm milyensége. A megbánásban, a múlt, élet-múltban áldozatos elítélésében! Én az anyagban hiszek és az anyag erejében és erkölcsé tisztaságában. Ezért míg élő, gondolkodó, töprengő, virágzó és elvirágzó eleven anyag vagyok az anyagok szervezett világegyetem-halmazatában: csak az életemmel bizonyíthatom erkölcsiségem tisztaságát, élet-hitem erkölcsét. Itt és ebben a halál nem parancsolhat az életnek! Haláloam nem oldhatja föl vissza-felé életem kötelező kegyelmi törekvéseit: a jóságot, a tisztaságot, az élethit föl nem adást, a keresztvállalást, ha kell. A szánalmat, szerelmet, a szolgálatot. Az ember, a mindig jóra érdemes ember szolgálatát. A szeretet! Ezért, a halál-pillanat csak összefoglalás lehet, volt állapotaim egyetlen ponttá sűrített összefoglalása a beszámolásban, de nem lehet föloldozás visszafelé! Föloldozás emberlétem elemi kötelezettségei alól. Kioldozás az erkölcsből születésemig! Hiszen ha így lehetne: bűn, büntudat, bűnhődés, bűnismeret nem létezhetne. Pedig ezt (ezeket) nem nélkülözheti az emberszív és az emberiség! Ez a fény és árnyponthálózat az ember erkölcsé világegyetem-magányában! Ezért ember az ember! Nemcsak: mert halandó! Hiszen a létezők és dolgok sokasága halandó! Kegyetlenül kell élni és tisztán: épp a halál miatt. Föladatunkat végezni és önmagunkat megmérni minden pillanatban kegyetlenül és tisztán. Szeretni is kegyetlen tisztasággal szabad csak. És ez a kegyetlenség a tisztaságban: fölold a halálfélelemtől. És a meghalástól félni a legszebb emberi szégyen. Ezért a szent szégyenért érdemes élni! Az ember azért fél a meghalástól, mert halálában (halottan) már nem ismeri föl a halál élet-gerjesztő értelmét. Mert megvonatik tőle a döntés, a választás új lehetősége. Az élet gyönyörű. A halál gyönyörű. A meghalás épp halandóságunk tudatában: iszonyatos. Hiszen itt kell hagynunk mindent: amit tudunk, szenvedtünk és szerettünk. Mert magunkra-hagynak, mert elhagynak a dolgok, létezők, jelenségek. Mert elfoszlik szívünkkel szívünkben a halálból kivirágzó élet-gyönyörűség! De mikor halott a halott? Amikor a szív megáll? Csak amikor az utolsó agysejt is meghal, s ezzel bomlásba kezd, amikor a koponyára csatolt E.E.G.-gép (elektroenkefalográf) szeizmográfütje cikcakkjait írván félbeszakadva megáll a papiroson. Mint egy félig-megszületett grafit-villám. Akkor már kinyílnak zártságaink, nyílásaink nedveiket kibocsájtják, nyitottságaink bezárulnak. A szilárd hab folyani kezd, meglazul. A szerkezet és a személytelen modell anyaga, váza, töltete, láncolat-összessége, kapcsolatszövevénye, a véges végtelen kocsonyás virágzó homálya forrni, lángolni kezd hátárfelületein és hátárfelületei alatt. Akkor mondhatják csak a fölibenk-hajló eleven halandók: értelme mi volt életünknek! De addig még hasznosan jobbak lehetünk. Bár orvosbarátaim azt mondják: sok ember hónapok, évek óta halott már, pedig él még biológiailag, élettanilag nem mondható halottnak. De nem folytatom: én a halálban élek, a halállal élek: az életért, mert nem élni írtóztató aljasság! Míg élünk.

– Szabolcsi Miklós az új Kritika első számában a következőket írta rólad: „A modern emberiséglátomások, világ-víziók, hosszú versek, nála szocialista meggyőződéssel, – legjobb verseiben pártos hevülettel telnek meg, így megteremti a szocialista realista líra sajátosan magyar, korszerű, 1970-es változatát, példáját nyújtva a korszerű népiségnek is.” A Szabolcsi által használt szocialista jelzón sokan csodálkoztak. Te személy szerint szocialista költőnek tartod magadat, vagy egy olyan költőnek, aki a szocialista építés mellett áll?

– Nem. Én szocialista költő vagyok! Ezt miért is tagadnám? Mert mások megtagadják tőlem e hitemben jogomat? Mert mások esetleg a gyanútlan vagy jöhíszemű olvasóval elhitetni akarják az ellenkezőjét? Akik nem-szocialista költőnek mondanak engem: vagy ostobák, vagy csalni akarnak a szavukkal. Igen! Szocialista költő vagyok. Ezt minden művem bizonyítja. Egész eddigi munkásságom és életem. És nemcsak az, hogy hiszek a szocializmusban. De hiszem azt is: a szocializmust segítem megvalósulni költészetemmel. Költészetem tartalmaival, költészetem világnézetével, költészetem élet-hitével. Költészetem szubjektivitásával. Én nem hiszek a tárgyiasságban, nem hiszek a mítosztalanságban, a múlt-nélküliségben, az érzelmi objektivitásban, az elnem-kötelezettségben. Ez lenne az én nem-szocializmusom? Hiszen valahogy valahová mindenki elkötelezett! És leginkább azok, akik tagadják az elkötelezettség jogát és lehetőségét. A kötelességét! Ők: a gyávák, a megbúvók és megalkuvók! Vagy éppen az a gyanakvók velem-baja, hogy hiszem azt: a szocialista költőnek a legtöbbet, a legjobban, a legőszintébben kell csinálni! Ez a szocializmus megvalósulásának akarata! A szegények közül jöttem és a szegényekért meghalni is tudok, ha kell majd. Ez: így van! Hitemben és szívemben! Nem akarlak szép szavakkal ámitani! Az én szocializmusom: eszmélkedésemben és eszmélkedésem költői gyakorlatában a legtöbbet adni és a legtöbbet akarni azoknak és azoktól: akikből jöttem! A szocialista költészet sem tárgyában, sem gyakorlatában, sem nyelvében, sem hitében, sem erejében nem lehet gyöngébb, kisebb és kevesebb, mint a polgári költészet. Én hiszek az élet (minden kúzasága és diszharmónia-szövevénye, halál-szövethalmaza ellenére) örömeiben, a történelem szépségében, a nép erejében, a nép és népem erkölcs tisztaságában, a munka gyönyörében, a munka kötelességében és egyetlen bizonyosságában! Az én szocializmusom: többet tenni, többet akarni, többet követelni! Nekik, tőlük, értük. A legtöbbet adni nekik a képzeletből és a valóságból. A szellemből és az anyagból. Az anyag termékeiből (amit ők teremtettek), a természetből, játékból, örömből, hitből. Nem-szocializmus lenne ez? Bűn? Árulás? Éppen az ellenkezője az! A kevéssel való megelégedés. Így, a nem-hit abban, hogy a nép érteni és szeretni tudja a legbonyolultabb szervezetszerű és nyelvű költészetet! Az én szocializmusom: mindenben a teljesség akarata. És a hit abban, hogy ez kell és lehetséges. Hogy a népben és népemben van erő: a teljességre. Hogy: tudom: nem elégszik meg az olcsóságokkal, a kacatokkal, az ál-jósággal, a hamis áruval és hamis tudattal! Az én szocializmusom, mint Ady Endréé, Majakovszkijé, József Attiláé! Az ő hitük az én hitem is. A baj éppen az volt, hogy a népet nézték le azok (költő-ifjúkoromban), akik az ennél kevesebbet akarták, s hitetni el akartatták hazám népével, hogy a vakság, a kevéssel-is-megelégedés, a nem mindenre odafigyelés: a szocializmus. Akik ezt hirdették és mondták: nem szerették a népet, nem becsülték a népet, nem hittek a népben, félték a néptől, annak fölemelkedésétől a szellemben és anyagban, égre-emelt szívetől és fejétől. Azok nem ismerték, és

féltek ismerni a népet. Gyanakodtak. Vádaskodtak: hivatkozva arra a népre, amely oly mohón áhítozott a jóra, az emberi jobbra. Az én szocializmusom: hogy hiszem: többé lennünk: kötelességünk. Tudatban, eszmélkedésben, erkölcsben, tudásban, munkában, szerelemben, politikában, halálban. Család-életfám és halál-családfám minden ága, gyökere, levele: szegények és munkások élő, vagy már a földre-rothadt virágzó sokasága. Miért ne hinném, miért ne akarnám őket? Ők küldtek a fényre és értük is szólok. De az én szocializmusom: hit bennük és hit abban, hogy tudnak és mernek mindennel szembenézni. Minden anyaggal, formával, állapottal, bonyolultsággal, szerkezettel, tudattal, magánnyal, lét-titokkal, szellemi, erkölcsi, gyakorlati virágzással, vagy enyészettel. És ezért költészetem kötelessége, hogy bátran (akár bonyolultan) mindennel és a mindenséggel szembesítsem őket. Az én szocializmusom: hitem, hogy szívük nagyobb és bonyolultabb, mint a világegyetem. Hogy szívükben virágzik a világegyetem. Félelmeivel, robbanásával és halálával is. Ezt tudniok és élniök: hitem szerint, kötelességük. Miért várnék el tőlük (és magamtól) kevesebbet? Ez az én szocializmusom! És tudása esendőségüknek, gyöngeségüknek, lustaságuknak, szegényüknek, olykori irgalmatlanságuknak, butaságuknak is. Hogy önhittek is lehetnek, mohóak és becsaphatók. Tisztán láttatni és látni a lét-ismeretben, élet-gyakorlatban, politikában, szerelemben. Tisztán és okosan cselekedni. Az alapokra állni, az alapokról nézni, az alapokról építeni föl a lét erkölcsét és az élet épületét. Egyszerűnek lenni az összegezésben, bonyolultnak a vizsgálatban. Minden bonyolultságával láttatni az Egyetemes Létet. Ez az én szocializmusom.

– *Valamikor divat volt az írástudók felelőségéről beszélni. Manapság vajon mi az írástudók felelősége?*

– Az írástudók felelősége ma sem kisebb és kevesebb, mint volt évezredek, évszázadokon át, mint volt történelmünk és az emberiség-történelem utolsó évtizedeiben. Az írástudók felelőségéről beszélni: nem divat volt és ma sem az! De törvényszerű kötelesség. Mi is hát nekünk, mai írástudóknak, mi is hát a mi felelőségünk? Hogy bátran és tisztán szembesítsük önmagunkat és olvasóinkat (az ígét-hallani-akarókat) a valósággal. Hogy ne hirdessünk hazug eszméket, hamis hiteket, galád és alávaló akaratokat. Hogy higgyünk és hitessünk a forradalom értelmében és jövőjében. Hogy fölhívjunk, figyelmeztessünk, oktassunk, hogy őszinték legyünk irván: hazában, történelemben, politikában, szerelemben, halálban, merjük bevallani és láttatni gyarlóságainkat és bűneinket, hogy merjük bevallani tévedéseinket: akár eszmékben, akár a gyakorlatban, hogy felelősen beszéljünk történelemről, hazáról, szocializmusról, „nemzeti” bűnökről, hogy tollunkat sohase fogjuk a rossz szolgálatába! Hogy ne legyünk önszeretők, hamis hazafiak, rossz „szocialisták”, önimádók. Hogy tiltakozzunk, gyűlöljük a nemzeti önzést, önhittséget, a népek elnyomását, a hazug háborúkat, az önfeladó, bezápoló, az aszketizmus bűdös és hazug barlangjába visszahúzó önzést, amely látszatra, mint az önzetlenség. Dehát rétegeire, szeleteire, szövet-metszeteire fölvdagdosva ezt a kérdést (mint a többit is): könyvnyit mondhatnék válaszul! Lehet: önhitt vagyok, de én hiszek felelőségünkben. Hiszek abban, hogy az okos, tiszta, szép szó: segít lenni a jóra. Hogy a felelős tiszta szó: tud változtatni az emberiségen, tudja a jóra segíteni az emberiséget. Ha nem hinnék ebben: összetörném a tollam! Hiszek abban: hogy a tiszta szó eljut az emberiség szívéig. Hogy a tiszta szóban van annyi erő és hatalom, mint a fölszabadított magenergiában. Mint a sugárzó élő csillagokban.

– *A magyar nyelv nemcsak nemzeti létet jelent, hanem minden szépsége mellett földrajzi és nyelvi korlátokat is. Kitérhet e korlátokból ma egy magyar költő és egyetemes hatásúvá válhat?*

– Hiszem: ha tudunk, mai magyar költők, egyetemes érvényű, a világ-egyetem, a lét, a történelem, az emberszív törvényeire és életére igaz tartalmakat kimondani a megfogalmazásban, ezek a törvényszerű és tiszta tartalmak, mint az öcsillagok földagadván ragyogni, sugárzani és égni kezdenek, s ez a csillagtűz elégeti nyelvünk és földrajzi lét-szigetünk ür-csöndjét, tér-szűneteit. Mondjam másképp? Egyetemes tartalmak egyetemes hatásúvá nőhetnek és nőnek! És különösen most, szocializmusunk korszakában, amikor a világ figyel ránk, kíváncsi és ideges fülét hazánk élő mellkasára teszi, hogy hallja szívünk eleven verését. De e tartalmak megkereséséhez hatalmas erő és bátorság kell. Bátorság még a tévedésre is! És kell erő, tehetség, bátorság óriás ahhoz is, hogy egyetemesen érvényessé tágítsuk, hogy egyetemes érvényűvé tudjuk növesztetni a látszatra személyes dolgainkat is a létezés végtelenében: személyiségünk, szerelmünk, halálunk, nemzetünk, múltunk, ember-gondunk állapotait, gyarlóságait, gyötrelmeit, jelenségeit, jelenlétét a történelemben. Ha van tehetség, költészettudás és atomrobbanás-erő bennünk, mai magyar költőkben, hogy rákényszerítsük lét-tudásunk akarátát vers-kimondásunkkal a világra, föloldódnak nyelvünk virágzó korallzátonyai, nyelvünk virágzó, eleven állatokkal rózsálló és bimbózó köcsillag-gömb-fonadéká szétnyílik, mint élő, tiszta tok, hogy magába-nyelje az élő és értő világ értelemre-éhes tudatát! És leszünk világhódítók mi is: a szellem tiszta hatalmában és szellemünk erkölcsének erejében. A Föld-golyó ember-tudata, nemzet-tudata és történelem-állapota, emberiségének lét-akarata és lét-állapota századunk jelen évtizedeiben nem hasonult (idomult) ahhoz a látszatra eszményien tiszta történelmi és lét-gyakorlati képlethez, amit a XIX. század oly jóhiszemű és pozitivistán magabiztos tudósai elméjükben kidolgoztak. Más lett a világ, más lett az emberiség, másképp lett a forradalom, másképp lett a szocializmus, átszerveződött a tőke, másképp lett az ipar, a háború, a fegyverkezés, másképp lettek a nemzetek! Ha ma visszanezünk töprengve a tűnődő XIX. század elméire, látnunk kell, hogy nagyon sok dologban rosszul jósolták, naiv-balgatagon képzeltek a mi húszadik századunkat. És lehet, a mi költészetünk, a magyar hét évszázados óriás-költészet tartalmai váratlanul (vagy a dolgok ismeretében nem is olyan váratlanul) egyetemes érvényűvé lángolnak, évszázados gondunk a történelemben és a költészetben népek gondja lesz. Költészetünk múltja népek és nemzetek jövőjének kövér komorlása, karcsú, a töprengő népek és szenvedő magányos nemzetek, a döbbenetében és elárultatottságában magára maradt nagyobb emberiség redős homlokán tüzes fény-biztatás. Tűz-felkiáltójel! Hogy lehet és kell életben maradni. Hogy kell és lehet fönnmegmaradni a szörnyektől belihgett és szörnyetgekkel telehörgött világ-sötétben.

– *Az író közéleti szerepléséről mi a véleményed?*

– Alkatában, személyisége, tudata, léte szerkezetében nem minden író alkalmas „közéleti” szereplésre. De ha kell, de ha ideje jön, még a legtörekenyebb, még a leggyöngédebb költőnek is föl kell venni a keresztet! Mondjam Babits Mihályt, aki gége-fölmetszeten, véres és gennyes kötéssel a nyakán, öz-nyak gégején a véres pólyával, aki akkor vette föl megváltás-hittel és halál-elszántsággal, mert mindig is felelős írástudó volt: a közösség-tudat, a másokért-szégyenkezés, a meg-nem-bocsájtás, a teljes gyűlölet, a menekülni-

nem-akarás, a felelősség-tudat, erkölcs-tudat, az önismeret nem is fából, de kőből kötött keresztjét? A büdös téboly, rohadt gőg, tiszta harc idején! Utolsó énekei ezért megváltó-énekek. A megváltás ének-szentségei.

– *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod, s helyét a közéletben?*

– Azt hiszem, a föntiekkel válaszoltam kérdésedre. Az író a társadalom lelkiismerete is kell legyen. Hazája, népe lelkiismerete is. Nemcsak az emberisége, az édes Világegyetemé!

– *Másokkal összevetve, milyennek találod a magyar népet?*

– Nincs jó nép és nincs rossz nép, csak nép van. Nép, akit lehet biztatni és oktatni a jóra, de lehet akit rákényszeríteni is a rossz-cselekvésre. Részel-tetni a rosszban való cselekvésben. Egy nép, a nép: nép önmagában. Jóraszándékú, és jóságra-törekvő. Ezt hiszem. Minden nép élni akar, és boldogulni akar minden nép. De lehet népeket belékényszeríteni a gonoszság akaratlan szolgálatába. Fenyegetéssel, törvényekkel, hamis eszmékkel, tudatlanságot-fönntartással, fegyverekkel, elnyomással, zsarnoksággal és zsarolással, bujto-gatással. Nem is folytatom. Mert mindig a népnek kell megfizetnie, ahogy Kölcsey Ferenc írta himnuszunk mondja: bűnhődnie e kényszerekért! Pedig nincs bűnös nép és tiszta nép! Csak nép van. Boldog, szorongó, dolgos, esendő, vigadó, gyászoló, gyönyörködő és ünneplő. Nép. Az ember-létet mindig újra-teremtő, nemző és temető dolgos sokaság, jóra és szépre mindig érdemes, bonyolult és tiszta, keveredett és forrongó szívű férfiak és nők, gyermekek és öregek, nemző, szülő, szoptató, dolgozó és teremtő, temető és újrakezdő szor-gos sokadalma. Nép. Jóra-érdemes. Az anyag és a szellem érdemében, értel-mében, szerelmében és szeretetében. Nép, mint az enyém. Mint más nemzetek költője. Nép. S lehet, a boldog-bonyolult világegyetem ismert vagy ismeretlen nem-üres ürességében tenyésző anyagtér-szigetek, anyagtér-nyájak egyes csil-lagain vagy bolygóin, ős-spirálkódók csigakürtjeiben izzó óriás téranyagpon-tok fény-árnyékában lüktető kis csillagokon, világhatalmas színes gázfelhők fonataiban lebegő anyagömb-pontokon is élnek vagy éltek népek: boldogok, vagy boldogtalanok. Magányuk csillagára forrva. Megteremtve isteneiket, ci-vilizációjukat, kultúrájukat, történelmüket, és megteremtve haláluk, teljes ha-láluk eszközeit is. Mint a mi boldogtalan, rettegő emberiségünk. Mint a mi mindig-jobbra érdemes Emberiségünk.

– *Hiszel az emberiség haladásában, abban, hogy jobb lesz az ember?*

– Én hiszek az emberben. Én hiszek az emberiségben, és így abban is, hogy történelme a boldogság felé lépeget előre. Igaz: ős-sárkány totyogással! Én hiszek az emberi jóságban. Hiszek. Hiszek. Hiszek. E hitem nélkül élni se tudnék. Ez a hit költészetem elemi tartalma: a kezdetektől. És e hitemről nem tudok és nem fogok lemondani soha. Mert az ember érdemes a hitre, az öben-ne-hitre. E hitben hitemről soha le nem mondok! Akkor se, ha vas-szögek sár-ga kezeimben és lila lábaimban.

Juhász cigarettázik, én whiskyt iszom. Besötétedett. Alig látjuk egymást. Olyan érzésem támad, mintha valamilyen ösközeg venne körül, talán nádas, füzesek, mintha én a Mississippi egyik partján ülnék, s Juhász Feri a másikon. Közöttünk tutajok úsznak a vizen, s régi, fából épített teherhajók. Néha meg-loccsan a víz, de puhán, alig hallhatóan. Juhász Feri aztán átgázol a füzeseken, villanyt gyűjt. Folytatjuk a beszélgetést.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz? Gondolkozol, készülődsz, vagy van valamilyen kedvenc időtöltésed?*

– Van két hivatalom. A Könyvkiadóban valamikor nagyon sok dolgom akadt, most húsz év után kevesebb. És az Új Írásnál a szerkesztőségi munka. Ezt ismered. Fiatalok fordulnak hozzám a kézirateikkal. Hatalmas verstömeg... Illik válaszolni.

– *Enni és inni szeretsz? Ha most vendéglői asztal mellett ülnénk, mit rendelnél?*

– Nincs különösebb, ilyen fajta vágyam. Szeretek enni, nem eszem sokat. Válogatás nélkül eszem. Nagyon szeretem az egy-tál ételeket, és azokat, amiket gyermekkoromban otthon ettünk.

– *Van valamilyen tárgy, vagy érték, amit szeretnél megkapni?*

– Nincsen... Mostanában néha gondolok arra, hogy esetleg veszek egy autót. Azt hiszem, egy picit oldana a feszültségen, amiben állandóan élek. A munka és az élet feszültségén. Amiért nem veszek? Félek is tőle, nem mintha a haláltól félnék. De vezetés közben esetleg felgyorsulnék és annak nagyon rossz következményei lennének. Nincs különösebb vágyódásom tárgyak után, nem vagyok gyűjtő természet. Kivéve a könyveket, amiket nemcsak olvasni, nézni is szeretek. Inspirálnak, parancsot adnak, felelősségre vonnak. Régen, vágyódtam a jó töltőtollakra. Ez az, amit rettenetesen szeretek. Fiatalkoromban Mont Blanc töltőtollaim voltak... Rettenetesen szeretem a nagyon szép, fehér, kemény papírt... Ezekre fogalmazok általában. Tárgyak magántulajdonára nem vágyom. Szeretek jól öltözött, borotvált lenni, tiszta ingben, cipőben járni. Még a legelesettebb állapotomban is vigyáztam az öltözékemre. Az elesettséget mindig igyekeztem páncél mögé rejtteni.

– *Mit csináltál a háború alatt? Mi történt veled?*

– 1946-ban érettségiztem. Kereskedelmi iskolás éveimet kettévágta a háború. 1944 nyarán voltam 16 esztendő, 1944 őszén aztán Szálasi Ferencék átvették itt a hatalmat. Megjelentek a plakátok, hogy minden tizenhatodik életévét betöltött fiatalnak be kell vonulnia. November 16-án egy SS teherautó harmincad magammal beszállított Budapestre. Én nem akartam elmenni, de a szüleim rettenetesen félték. A városban zürzavar volt, mindez Gömbös Gyula szobra felrobbantásának a napján történt. A Móricz Zsigmond körtéren letett bennünket a teherautó és gyalog kellett elmennünk Pesthidegkútra, ahol a sorozás volt. Elhatároztam, hogy megszököm. Egy barátom vállalkozott még... Besorozás nélkül visszaindultunk Biára. Karácsony estig bujdosunk, akkor bejöttek az oroszok. A bevonultatott harminc fiatalból csak mi ketten maradtunk életben. Az orosz csapatok bentléte alatt volt egy mellhártyagyulladásom, amit átfeküdtem. Haldokoltam. Majd kilenc hónapot feküdtem. 1946-ban érettségiztem. Akkor már a verseimet a tanároknak is megmutattam. Nagyszerű magyar tanáraim voltak. Horváth Károly, Céhmaster István, Gyergyai Albert. De verseimet elsősorban Hantai Simonnak mutattam, aki gyermekkori barátom volt. Öt évvel idősebb volt nálam. Főiskolás volt, rengeteget tanultam tőle. Segített kialakítani az életet és a szellemiségemet. Létezésével alkalmat adott arra, hogy bejárjak a főiskola könyvtárába és a filozófiai elő-

adásokra. Nézhessem azt az óriási képzőművészeti gyűjteményt, ami ott a könyvekben megvolt. Részt vettem a közösség életében. Akkor láttam egy csaknem teljes Csontváry-kiállítást is. Hantai adta a kezembe az első filozófusokat, Spenglert, Kantot, Freudot. Ő ismertetett meg a modern képzőművészettel, szobrászattal, a huszadik századi és a középkori olasz mesterekkel . . . Innen van az én nagyon erős képzőművészeti vonzódásom, ami az Új Írásban manifesztálódik . . . 1946–47 fordulóján egy ideig az akkori Francia–Magyar Pamutipari RT-nél dolgoztam. A fél falu ott dolgozott, s ma is az átalakult üzemben. Vigonyozó voltam egy esztendeig. Gépsoron dolgoztam . . . – Hantai 1944-ben a főiskolán beszédet mondott a németek ellen, ezért aztán bujdosnia kellett. Elfogatási parancsot adtak ki ellene. Elbújt a szőlőhegyen. Feljegyzéseit, s egy könyvcsomagot adott át nekem megőrzésre. Felhatalmazott, hogy a csomagot felbonthatom. A naplóját tartalmazta, melyben képzőművészeti problémákkal foglalkozott és három olyan könyvet, amit el is olvastam. Feuerbach könyvét, Lenin Allam és forradalom című munkáját és egy Engels válogatást. Ez jelentette a fordulatot társadalomfilozófiámban. Ezek a könyvek a húszas években jelentek meg féllégálisan. Itt találkoztam először ezekkel az eszmékkel, gondolatokkal. Mások voltak, mint amiket korábban olvastam. Másan azt értem, hogy a Szabó Ervin könyvtárban nagyon sok misztikus iratot olvastam. Keresztény és nem keresztény könyveket. Az egész ókori és középkori misztikát, Spengler, Kant, Nietzsche és a neokantiánusok műveit, a görög filozófusokat, aztán az egész buddhista irodalmat, amit módomban volt németül elolvasni. Az öskönyveket, őséposzokat, ősiratokat, titkos szent írásokat, halottas-könyveket, misztériumokat, halál-könyveket, teremtés-mitoszokat, népmeséket. Ez a három könyvecske fontos élményem volt, mert a valóságot, a létezést más megközelítési módon mutatta meg nekem, mint a filozófusok, misztikusok. Korábban egyik kedvencem volt Svedenborg, a misztikus. Angyalokról írt, látnok volt. Mindezt azért említem meg a háború ürügyén, mert a mi családunk nem volt politizáló család. A falunak az a rétege nem foglalkozott közvetlenül politikával. Igyekezett politikailag absztinens maradni. Gyakorlati okból, mert mindennél fontosabb volt a kenyér stabilitása. Apám is úgy gondolta, hogy a politikával a kenyerünk viszonylagos biztonságát veszélyeztetné.

– *Életednek volt valamilyen nagyobb fordulata?*

– Gyakran jártam könyvtárba. 1948 nyarán olvastam a Szabad Népből egy felhívást a népi kollégiumba való jelentkezésre. Akkori állapotom: teljes depresszív reménytelenség, kiúttalanság. Nem láttam az otthonról való kiszabadulásnak, gyakorlati továbbélésnek, a valamivé levésnek semmiféle lehetőségét. Megváltásként jött a Szabad Nép-beli felhívás. Kérvényt írtam a József Attila kollégiumba. Be kellett jönnöm, 1948 augusztusában felvételi vizsgát tettem. Szeptembertől felvettek. Itt a kollégiumban ismerkedtem meg Nagy Lacival, Simon Pistával, és sok más emberrel, akik a kollégium tagjai voltak és művészek lettek.

– *Álmodni szoktál? Vannak visszatérő álmaid? Miről álmodsz mostanában?*

– Gyermekkoromban rendkívül szorongásos voltam és állandóan álmodtam. Volt egy folyamatos álmom, de nem képekben. Pszichiáter barátaimat is megkérdeztem erről, mivel visszatérő állapot volt esztendőkön át . . . Álmom-

ban minden össze volt gyűrve. Képzeld el egy szobát, ahol minden össze volt gyűrve, az asztal, a szék, a szekrény, a szőnyeg, a levegő. Amikor álomban a tárgyak, csöndek kisimultak, és megkapták valóságos felületüket, akkor oldódott fel a szorongásom . . . Gyakori visszatérő álmom volt a másik is . . . Nagy, virágos mezőn körben szalad egy pettyes ló és rámnevet. Ez maga volt a megtestesült boldogság. A szorongás az egész életemet átszövő, áttörő állapot volt . . . Talán csak az utolsó években, 70–71–72-ben enyhült . . . Nem kis harcba került, de valamennyire ki tudtam törni, és legyőztem a szorongásomat. Én mindig mindentől félttem, szorongtam. A kezdés, utazás, minden változás szorongással töltött el. Ebben a három esztendőben tudtam nagyrészt ezektől megszabadulni. Láthatod, sokat gyöttrődöm dolgokon . . . Minden új munkakezdés maga a rettenet, a hasmenés, szorongás. Ha este megérezem (és mindig pontosan megérezem!), hogy reggel leülök az asztalhoz, akkor az ájulás és a hányinger kerülget. A munka elkezdése után oldódik ez a nyomorúság, de ha abbahagyom, újra fellép és tart másnapig. De élethelyzetekben már megszabadultam tőle. Írás-szédületemben nem tudok feloldódni. Mert az írás tudatos szédület, folyamatos rettegés. És én mindig írok. Agyam állandóan virágzik.

– *Elégedett ember vagy?*

– Nem vagyok elégedett ember, minden látszat ellenére. Eddigi életutamat, ha a kezdettől máig veszem, minden nyomorúsága ellenére nagyon szerencsésnek tartom. Hogy ez személyes, vagy történelmi szerencse, azt nem tudom. Szerencsés vagyok, de nem elégedett. Az ötvenes évek elején millió felismerés, töprengés szorított és napról napra kényszerített, hogy léteimmel válaszoljak az eseményekre. Legnagyobb gyötrelmem talán az 1958-as depresszióm volt, amit nagyon nehéz volt legyőzni, és nagyon nehezen viseltem.

– *Mondj egy ünnepet, olyant, ami számodra a legkedvesebb?*

– Nagyon szeretem az ünnepeket, nagyon szerettem mindig is. Hozzákötdőnek a gyermekkorhoz . . . Egyre többször vágyom, hogy újra megtaláljam a gyermekkor boldogabb rétegét. Vágyom, hogy elmenjek haza a faluba, karácsonyi misére, búcsúra . . . Megnéznék egy ünnepi körmenetet, ami aligha van már . . . Hazamennék halottak napjára. Aratáskor is elfognak ilyen vágynak. Régen a szüret is ünnep volt. Kicsi földünk volt, átdolgoztam a szüneteket . . . Nagyon szeretem az ünnepet, a készülődést, a várakozást. Szeretek ajándékozni és ajándékot kapni. Nagyon szeretek vásárolni, sokat, sokfélét. Ez összefügg azzal, hogy szegényen nőttem fel, foltos ruhában. Nagyon szeretek aynámnak venni valamit . . .

– *Hiszel a barátságban?*

– A legőszintébben hiszek benne. A barátság több is, mint a szerelem. Elemi létforma. Férfiak között különösen. Nagyon hiányzik, hogy ennek formáit nem tudom ma úgy élni, ahogy szeretném. Két legjobb elemi barátom külföldön él. Hantai Simon és Csernus Tibor. Kettejükkel fel tudok oldódni. Mert nem írok, hanem más művészet gyakorlói. Festők. Írók között mindig van féltékenység is, s ez a barátságot megkérdőjelezi. Ez hasznos, de a kérdőjelek az emberek között maradnak.

– *Vannak ellenségeid?*

– Nem akarok nagyképű lenni, de azt hiszem, nagyon sok ellenségem van. A jó isten tudja, hogy én vagyok-e az a katalizátor, aki kiváltom, szívem köré kristályosítom, kihívom magam ellen őket, vagy az egésznek politikai, költészeti oka van . . .

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Gyűlöletre sose volt hajlamom. Vagyok indulatos, robbanékony, tomboló, de gyűlölködő sohase voltam. Ezek a robbanásaim nagyon rövid életűek, legyen az család, munkahely vagy szerelem . . . Ha felforrok, indulatos leszek, de nem tartanak sokáig a düheim. Igyál whiskyt.

– *Ittam már.*

– Igyál még . . .

– *Sokszor úgy érzi az ember, hogy démonokkal küszködsz. Ismered a démonaidat? Be tudnád mutatni őket?*

– Azt nem kell neked mondanom, hogy az életpályám nem átlagos életpálya. Tízennyolc könyvem jelent meg, kettő készen van. A nem átlagos élet nem hozott annyi örömet, mint ami kívülről látszik benne. Nem hordoz semmi meglepedséget sem. Nagyon sokat tűnődöm ezen. Sorsomul jutott a fényrobbanásszerű pálya, a nagy fekete veszély. Ez a démonom . . . Ezzel birkózom . . . Ha nagyon nyersen akarom neked mondani, akkor úgy foglathatom össze ezt, hogy korunkban én átéltem egy történelemváltást, létformaváltást, beleértve a politikai változásokat is. A szocializmus kezdetétől, nálunk a válságok tömegét éltük át. Mindent beleértve ez a fődémonom. Minden túl gyorsan történt, robbanásszerűen. Ezért hagyott kitörölhetetlen halálérzést és haláltudatot. Mindig úgy érzem, abba kellene hagyni . . . Mi jön még? Nem folytatható tovább. Ez az érzés van amikor élénken lángol, van amikor lefojtódik. Viaskodom egy suicidium érzéssel is. Az öngyilkosság ördögével. Nagyon szeretek élni, öröme teremődött lény vagyok. De bennem van az árnyék is, óriási szárnyakkal. A megsemmisülni akarással viaskodom évtizedek óta. Tíz-tizenöt éve még az eredetét nem tudtam ilyen pontosan, de most igen . . . Semmiféle gyakorlatára ne gondolj, ez belső állapot. Örökös életörömök és feszültségek démonával küszködöm. Pontos megfogalmazását kívántam adni éppen A halottak királyá-ban. A könyvnek több rétege van, az egyik ez. A történelmi válságrétegei alatt ez is ott van. Ez az állapot azért is furcsa, égető, mert nagyon szeretek élni, felkelni, az utcán emberekkel lenni, örülni mindennek, ami van. Egyetlen mámorban, habzásban, teremtésben élek! Egyetlen dacban! Szeretek inni, most sajnos nem szabad . . . Szeretek vásárolni, könyvet venni, a hozzám tartozóknak meglepetést okozni. Sokat Föloldódni, vigadni, dönteni, futni, tenni, választani, cselekedni, őrvjögenni, tombolni, dolgozni, segíteni, a halállal szembenézni, intézkedni, tervezni, félni, lenni élet-részegen, tudni mindig, amit tenni parancsoltatott, kétségbeesni, vigasztalni, megfélemlíteni magamról, asszonyoknak örülni, amit akarsz . . . Részt venni az életben. Mindig! Szeretek szeretni! Szeretek lenni! Mindig! Mindig! Ugyanakkor ennek folytatása a haláltudat. Lehet, hogy ez a mű születését hozza, képzi és segíti. Az utóbbi évek versei ebben a feszültségben születtek. – A hosszú verseknek veszélye is van, a költő elidegenedik a rövid verseléstől, és félni kezd attól, hogy egy más kifejezési mód, nemzésében, megszületettségében zártabb. Rövid verseim

születése nagy robbanás volt. Nagy szorongással adtam ki a kezemből a rövid verseket. Megszoktam az óriási konstrukciókat. Ezek anyag- és gondolat tömegeket nyeltek el. És hirtelen megtörtént a váltás. Egy hasgörcsben és félelemben éltem, hogy nem sikerültek, nem érvényesek. Tetszik az embereknek, vagy nem tetszik? Elnyeri mások tetszését? A dolgok mélyén mindig ez van. Fiatal költő korom felnőtt kísérője volt Vas Pista. Egyik felfedezőm volt Weöres Sándor is. Gyermeki tisztasággal állt mellettem, megható volt, ahogy 16 éves lételemre levelezett velem. Életem legmegdöbbentőbb, legszebb élménye Vas István volt. Vas az ötvenes években költői karanténba volt zárva. Nagyon szerette a fiatalokat. Amit megfogalmazott, megmutatta nekünk. A Kárpátia étterem teraszán megmutatta nekem egyik gyönyörű versét kéziratban, amit előző este írt. A Vas István arcáról sugárzó rettegés hője zavarta a tudatomat, és az olvasást. Döbbenet kellett tapasztalnom, hogy ilyen nagy költő, mint az István, milyen szorongással, verejtékezve mutatja meg a versét egy fiatal pályatársának. Vajon tetszik-e, vagy nem? Nem azt jelenti ez, hogy nem volt tisztában azzal, mit csinált. De ez elemi viszony a költő és az olvasói között – mondja Juhász, aztán hátradől, hirtelen elhallgat.

Nézem az arcát, roskadt testét. Kérdek valamit. Hallgat. Meg sem mozdul. Húsz perc múlva aztán feláll, megszólal:

– Igyál whiskyt . . .

